

Львівський національний університет імені Івана Франка

Центр гуманітарних досліджень

Університетські

ДІАЛОГИ

№ 5

2007

Університетський

ДІАЛОГ

Анджея Менцвеля

Родинна Європа –
вперше

...діалог родинного
європейця...

Центр гуманітарних досліджень
Львівського національного університету
імені Івана Франка

УДК 32(4-6)
ББК 66(4)
М 50

Анджей
Менцвель

Менцвель, Анджей. *Родинна Європа – вперше*. – Львів: Центр гуманітарних досліджень; Київ: Смолоскип, 2007. – 48 с. (“Університетські діалоги”, № 5)

П'ятий випуск серії “Університетські діалоги” представляє виклад публічної лекції професора Варшавського університету Анджея Менцвеля, виголошеної 9 жовтня 2007 року у Львівському національному університеті імені Івана Франка. Розглядаючи ідеологічні підстави політико-культурних поділів простору Центрально-Східної Європи, автор роздумує над поняттям “Родинної Європи” (за висловом Чеслава Мілоша) і бачить у ній найвлучнішу ідею можливого спільного дому для багатьох націй і держав, зведеного на фундаменті культурного взаємовизнання.

Виклад доповнено найцікавішими фрагментами дискусії.

З польської переклала Зоряна Рибчинська

ISBN 978-966-8499-84-5

© Анджей Менцвель, 2007
© Центр гуманітарних досліджень, 2007
© Смолоскип, 2007

Родинна Європа – вперше

...тоді не читали і не сприйма-
...Попрі всі політичні та цензурні
...ення, списки заборонених пріз-
...і книжок, Мілош був не тільки
...сутній, а й дієвий серед читаць-
...еліти. Без цієї дієвої присут-
...ті не можна.

Ця назва — не надужиття і не перекручення. *Родинна Європа*¹ (*Rodzinna Europa*) Чеслава Мілоша спонукує мій виклад і буде в ньому постійно, опосередковано і безпосередньо присутня. Тут у назві я знімаю лапки, бо не буду цей твір ані повторювати, ані обговорювати: спроба повторення неминуче грозила б надужиттям, а побіжне обговорення мало б привести до перекручень. *Родинна Європа*, на моє переконання, — один з ключових творів Чеслава Мілоша, одна з найчистіших еманцій політичної візії середовища “Культури” і одне із високих досягнень польської літератури. Не тільки всі ці причини разом, але й кожна з них з надлишком обгрунтовують потребу його справді герменевтичної екзегези. З огляду на моє завдання, екзегезу я мушу оминати, живлячись надією, що її спричиню. Я використовую цей знаковий есей Мілоша як човен, що допоможе мені переправитись до тієї історичної та культурної реальності, яку я називаю Родиною Європою (без лапок). Цей есей у найнесприятливіші часи таку Європу передбачав. Родинна, тобто наша, регіональна Європа є вже не тільки поетичним чи есеїстичним баченням — вона стає політичною і суспільною дійсністю. Власне, ця візія настільки близька до здійснення, як ніколи. “Ніколи” не є тут жодною оказіональною фразою, бо в розгортанні вона означає: ніколи досі в нашій історії. У всій нашій історії.

¹ Мілош, Чеслав. *Родинна Європа* / Укр. перекл. Ліди Стефановської та Юрка Іздрика. — Львів: Літопис, 2007.

Тепер кілька слів про себе: не через егоїзм, а через об'єктивність, єдину можливу об'єктивність, якою є усвідомлена і проявлена суб'єктивність. У цьому вступі я мушу принаймні окреслити свою позицію як шукача, бо без цього уточнення жодне твердження не буде вірогідним. Отже, *Родинну Європу* Чеслава Мілоша мені колись позичив з наказом прочитати Константин Пузіна, тоді ще більше вчитель, ніж приятель. Пояснити, ким був Пузіна, тим, хто його не знав, майже неможливо, бо треба було б написати особливу за формою і стилем біографію. Тож я скажу тільки, що був він плідною, багатую особистістю — сам творчий інших теж творчо оживляв. Це було перше паризьке видання книжки 1959 року в характерному оформленні Літературного Інституту. А сама та подія трапилась зі мною на початку шістдесятих з їхнім своєрідним інтелектуальним кліматом. Я закінчив магістерські студії, розпочинав докторантські. Книжку я прочитав в одну ніч, хоч і не мусив одразу її віддавати, як це часто тоді бувало, а враження я мав таке, ніби мене вдарила блискавка. Тоді ніхто так польською не писав, навіть Вітольд Гомбрович, якого я знав краще, бо писав про нього магістерську роботу. Якщо вдатися до формули, яку викував сам Мілош, можна сказати, що я виразно відчув, що читаю письменника з неповторним, сильним, поставленим голосом.

Відчути я відчув, але, на жаль, не зрозумів. Важко було не відчути, що письменник говорить тут незалежним голосом; що

той голос оснований на особистому досвіді і йому не потрібні оздобні цитати й принагідні авторитети; що досвід цей не індивідуальний і тому не стосується окремого випадку, а підноситься до загальнолюдської закономірності; що, зрештою, ця загальнолюдська закономірність — наша присутність тут, що повинна здобути історичне визнання. Напевно, я виходжу поза те, що відчував тоді, й починаю використовувати цілком сучасні категорії розуміння, але хочу підкреслити оте перше відчуття суверенності суб'єкта, що промовляє: «Це говорю я, Чеслав Мілош, а родом я звідси, з родинної, локальної Європи, невизнаної в Європі європейській, і те, що саме звідси я хочу сказати, зовсім не втрачає важливості, натомість європейська Європа, не визнаючи цього, без сумніву, втрачає універсальність.» Отож, я, тодішній молодий магістр, докторант-початківець з гуманістики, відчув силу цього голосу, але зрозуміти позицію того, хто промовляє, я не міг, бо всіма силами розуму й волі намагався належати до тамтої європейської Європи. А здавалось, що між цими двома Європами була якась прірва.

Екзистенціалізм і марксизм, особа й історія, свобода й закономірність, автентичність та умовність, есенція та екзистенція — це були (згрубша, бо перелік неповний) головні теми і дилеми мого тодішнього інтелектуального життя — семінарського, тож невідособленого — всі вони разом були калькою європейського життя, тобто тоді ще

ще насамперед життя паризького. Я зумисне вжив тут термін “життя”, а не “думка”, бо не йшлося тільки про пізнавання тих тем і роздуми над тими дилемами, а й про те, щоб їх освоювати, вживатися в них. Треба було говорити їхньою мовою, якщо взагалі було бажання говорити. Зрештою, у тому житті вже закінчилось панування екзистенціалізму, а з ним разом особистісного ревізійнізму (обов’язково слід було розрізнити “марксовський” та “марксистський”), починав панувати структуралізм, звичайно, зі своїм переліком тем і дилем (який виглядав дещо як протилежність до попереднього): структура й елементи, система і зв’язки, опозиції й паралелізми, *langue* і *parole*, *signifiant* і *signifié*. Гомбрович — так. Гомбрович, що вирушив підкоряти Париж і прагнув визнання чи то як перший екзистенціаліст, чи то як перший структураліст, він добре пасував до цього європейського життя, тому у Варшаві його розуміли з півслова. Натомість Мілоша, який писав у Парижі так, ніби сидів у якомусь литовському закутку, у Варшаві не розуміли, бо не могли зрозуміти. Варшава відвернулася від таких закутків, а їхній досвід не містився в жодному тодішньому перелікові тем.

Я не маю на увазі, що твори Чеслава Мілоша тоді не читали і не сприймали. Попри всі політичні та цензурні обмеження, списки заборонених прізвищ і книжок, Мілош був не тільки присутній, а й дієвий серед читацької еліти. Без цієї дієвої присутності не можна збагнути історію тогочасної поезії, зокрема творчість Збігнева Герберта, що перебував з

Мілошем у тривалому та явному діалозі. Все ще дискутували про його “Моральний трактат” (*Traktat moralny*), читали “Поетичний трактат” (*Traktat poetycki*), “Людина серед скорпіонів” (*Człowiek wśród skorpionów*) спричинилась до повернення Бжозовського, “До Джонатана Світа” (*Do Jonathana Swif-ta*) читав напам’ять не тільки Адам Міхнік. Раніше опублікований “Зневолений розум” (*Zniewolony umysł*) мав присмак особистої сенсації, окрім того запровадив до повсякденного, майже інтелігентського мовлення два поширені вислови: «кетман»* і «таблетки Мурті Бінга»**. *Родинна Європа* не мала такого розголосу і не увійшла тоді до каталогу цих висловів. Однак, гадаю, мій випадок чуттєвого, насиченого читання не був особливим. Якщо ця книжка впливала, то робила це опосередковано й приховано, переважно в есеїстичній і художній прозі. “Варвар у саду” (*Barbarzyńca w ogrodzie*) Збігнева Герберта залишається, на мою думку, в особливому, полемічному і водночас стверджувальному зв’язку з *Родинною Європою*, але це ще треба довести; повернення Тадеуша Конвіцького до своєї вільнюської колонії, а Юліана Стрийковського, Владзімежа Одоєвського й Анджея Кусневича до галицького минулого також не позбавлені такої інспірації. Але час *Родинної Європи* прийшов щойно

* ketman – (з араб.) позірне відречення від своєї віри.

** pastylki Murti Binga – символ маніпулювання масовим суспільством з твору “Ненаситність” (*Nienasycenie*) Станіслава Ігнація Віткевича.

щойно тепер, і тому в назві свого викладу осмілююсь сказати — вперше.

Однак *про що* ми властиво говоримо, коли говоримо про Родинну Європу? Можна легко відповісти: про Європу нашу, близьку нам, сусідську. Складніше доповнити цю відповідь. І яка це Європа в геополітичних категоріях? Сьогодні відповідь на це питання видається ясною: це — Центральна або Центрально-Східна Європа. Кожне з цих понять трохи по-іншому окреслює територію цього феномену, але не сперечаймось про це; кожне з них має трохи інше значення у контекстах, і це можна зрозуміти. Важливіша від відмінностей, принаймні наразі, — сама експансія таких понять і утвердження історико-політичної та культурної реальності, яку вони визначають. Пригадаймо, що перше поняття, *Mitteleuropa*, з'являється в Німеччині, на межі XIX і XX століть, і окреслює просто німецьку Європу — від Гааги до Тірани й від Ревала до Сімферополя. Під час Першої світової війни, коли вже видно кінець кайзерівського рейху, нове значення надасть йому інтелектуал і політик-демократ Фрідріх Науманн. «Під час читання будь-якої з його праць, — пише про нього Голо Манн, — залишається враження, що спілкуєшся з мудрим і добродішним мужем зі сміливою та непригніченою волею, що змагається зі своєю сучасністю.» *Mitteleuropa*, яку вигадав Науманн, мала бути економічним союзом незалежних або автономних держав та народів, а не імперським Великим германським

рейхом. Це був більш гуманітарний (як неоколоніалізм після колоніалізму) спосіб збереження німецького панування в цьому регіоні Європи. Тому не дивно, що він не був прийнятий жодною нацією та державою, що боролася за незалежність. Поразка центральних держав у війні, потім союз Гітлера й Сталіна, народобивча німецька окупація, а також післяялтинський поділ Європи та Німеччини зняли поняття *Mitteleuropa* з переліку будь-яких розважань. За мого життя єдиним її слідом були вагони-ресторани енердівської фірми *Mitropa* в берлінських потягах, що курсували маршрутом Варшава-Познань. У них можна було випити цінованого тоді німецького *Radeberg'a*.

Хронологічним та історіософським попередником цієї проєктованої, але ніколи, на щастя, не зреалізованої *Mitteleuropa* був (далі залишаємось при німецькій термінології) *Dreikaiserecke*. Топографічно — це маленький закуток Польщі, розташований сьогодні поміж Малопольщею та Сілезією, недалеко Крешовиць, рідного міста Казимира Вики, вченого, письменника і вчителя, який присвятив йому свій есей “Трикутник Трьох Імператорів” (*Trójkąt Trzech Cesarzy*). Цей закуток, розташований всередині польських земель, без жодних пограничних нашарувань чи суперечностей, як Спіш, Заолзя або Холмщина, — упродовж ста років був місцем збігу кордонів трьох імперій, що визначали тодішній образ Європи та світу: Росії, Австро-Угорщини та Німеччини. Не мусимо оповідати відому з підручників історію

історію союзу, званого Священним, який, як відомо, був зав'язаний на поділах Польщі, відтак, і на поділі Литви, і на російській інкорпорації Білої Русі та України. Достатньо вказати, що упродовж більш як століття (від 1795-го, з підтвердженням у 1815-му, і до 1918 року) ці великі держави авторитарно панували над цією величезною європейською територією, яку географи називають “балтійсько-чорноморським поясом” і яку заселяє багато націй і народностей. Свою історичну правомірність та політичну життєздатність ці нації і народності мусили доводити упродовж всього ХХ століття, аж нарешті за наших часів остаточно, маймо надію, їх досягнули. Післявіденський, потім післяверсальський і нарешті післяялтинський “концерт великих держав” закінчився — розпочалась симфонія націй. Або скажімо обережніше — увертюра можливої симфонії.

Dreikaiserecke, Трикутник Трьох Імператорів — сьогодні це тільки давня топографічно-політична точка, яку складно локалізувати на мапі сучасної Польщі, на яку не вказує, наскільки мені відомо, жоденobelіск чи пам'ятний камінь. Однак її символічне та історіософське значення не можна забути, бо вона виразно означає певну концепцію історії та певну концепцію прав людини, а отже, і прав таких людських об'єднань, як нації, народності, меншини. Імперську історію не винайшли ні в Москві, ні в Берліні, її традиція сягає щонайменше до *Imperium Romanum*. Зрештою,

невипадково в обох цих столицях покликалися на римську традицію, а послужливі теологи, ідеологи і професори творили фікцію історичної тяглості. Імперська історіографія справжніми суб'єктами історії вважає великі держави, а своєю метою — опис експансії великих держав, а також мілітарного, цивілізаційного, культурного устрою, який вони встановлюють. У склад останнього може входити вся культура: мова, релігія, закон, звичаї і всі їхні похідні. Історію двох попередніх ХІХ і ХХ століть, тобто історію панування над нами імперської історіографії Трьох Імператорів, ми можемо описувати не тільки як історію “здобування політичної незалежності”, а також як історію захисту власних мов, релігій, законів і звичаїв. Ледве якихось сто років тому відбувся протест великопольських дітей в ім'я захисту молитви польською мовою — не навчання, а тільки молитви, — а діялося це в державі, яку вважали найдемократичнішою з трьох імперій. *Dreikaiserecke* у цьому сенсі — символічна точка: тут людські спільноти створюють тільки те, що можуть здобути від імперій. Здобути — може означати вибороти, але теж викупити, виманити, випросити, виплакати. В екранізації “Весілля” (*Wesele*) Анджея Вайди польська історична драма у всіх своїх варіантах розігрується на сцені, яку охороняють на зміну чужі вартові. Власне таким є історіософський смисл *Dreikaiserecke*.

Родинна Європа символічно та історіософськи розташована на антиподах Трикутника

Трикутника Трьох Імператорів, хоча територіально міститься в межах їхніх давніх імперій. Однак як сьогодні можна її окреслити? Можливостей так багато, що жодна з них не була, як досі, беззаперечно прийнята, подібно як не стала загальноприйнятою жодна з уживаних тепер назв: *Euro-pa Środkowa*, Центрально-Східна Європа, *Central Europe*, *Europe Mediane*. У найбільшому обширі, теж найдискусійнішому, ця Європа охоплює всі країни від Балтійського моря до Середземного, отож: від Фінляндії до Греції, з Албанією та Болгарією, з усіма країнами колишньої Югославії включно. Відтак проблемою є те, що вона сягає Скандинавії та абсорбує Балкани. У вузькому обширі до неї напевно належать Чехія, Польща й Угорщина, доповнені Словаччиною, тобто країни так званого Вишеградського спочатку трикутника, а потім чотирикутника. Це була б Центральна Європа у своєму, сказати б, нуклеарному стані, а якщо додати до неї ще Австрію, Хорватію і Словенію, вона матиме історичне закорінення в Габсбурзькій монархії (з додатком української Галичини і румунського Семигороду). Але якщо до цього ядра ми додамо далі Латвію і Литву, а також Білорусь, Україну і Молдову, не забуваючи про Румунію, тоді її осереддя відповідно пересунеться, і вона майже цілком відповідатиме назві Центрально-Східна Європа, а її історичну легітимність шукатимуть у Ягеллонській монархії. Я вказав не всі державно-національні комбінації, які можна викроїти

з цієї чималої і розрізної території (Ханна Арендт для спрощення називала її “смуга мішаного населення”), але це головні комбінації, що перебувають у грі. Також це не єдині історичні легітимізації, які можна приписати тутешній історії — додаймо, наприклад, шлях святих Кирила і Мефодія, або найстарші монархії почавши від Карантанії і Київської Русі. Натомість, можна бути певним, що негативна мотивація кожного з цих викроїв завжди буде сильнішою від позитивної, тобто зовнішнє відрізнєння сильніше від внутрішніх взаємозв’язків. І починає це змінюватись тільки тепер.

Традиційно Європа ділиться на західну і східну, при чому західна тотожна Заходу, а східна — вже Схід, Орієнт, Азія. У Варшаві все ще говорять, що на східному березі Вісли починається Азія, і це переконання дали формує образ міста. Такий поділ континенту — значно більш аксіологічний, ніж географічний — чудово доокреслив один франкомовний швейцарець: «*L’Europe européenne, l’Europe originare, c’est l’Occident*». Шкода тлумачити такі крилаті слова, щоб не втратити співзуччя того, що первісне, з тим, що виняткове. Новочасна генеза цього уявлення, що є радше духовним, а не інтелектуальним станом, подвійна: просвітницька й наукова. Ми не можемо повертатись аж до греків, які варварами називали просто інших, ані до римлян, які вважали варварами тих, хто жив поза римським кордоном, але про такий родовід варто пам’ятати. Просвітництво, як відомо, оперувало лінійною та універсальною

концепцією

концепцією історії, де поступ ототожнювали з цивілізацією, а цивілізацію — з її англійським або французьким зразком. Нижче цивілізації перебували відповідно варварство та дикість, і ця триступенева шкала впорядковувала надалі різні етнологічні та історичні образи. Звичайно, не вважалося, що Східна Європа — осередок дикості чи варварства, але не випадково у ній віднаходили князівство Дракули, або степи, якими мчав кінь Мазепа. Однак у найкращому випадку, з огляду на російську імперію, якою не можна було нехтувати, що Європу визнавали як іншу, відмінну цивілізацію, з чого охоче користалася і користується як російська історіософія, так і політика. Ця Європа інша і коли схилиться перед західною філософією, і коли захоплюється східними єдиноборствами.

На ці достатньо поширені погляди накладалися ті, які розвивала переважно у XIX столітті і переважно в Німеччині модерна історична наука, що ставала основою для загальної освіти — не тільки шкільної, а й політичної та мілітарної. Оскільки Німеччина прагнула статусу великої держави і під кінець XIX століття, на своє та інших нещастя, цей статус здобула, то її бачення історії було великодержавним та германським. Історики інших великих європейських держав, полемізуючи з Німеччиною, виконували свою роль аналогічно. Важко уявити, щоб французькі історики займалися розрізненням народів і націй, що належали до *Balticum*, а британські — до Білорусі і Росії. Російська історіографія також не мала

таких проблем, бо завжди вважала, що те, чим Росія володіє, належить їй по праву. У багатьох різних жалях, які центрально-східні інтелектуали виповідають на адресу культурної опінії Заходу, зокрема істориків (чому ж то не цінують вони ролі чеського гуситизму або польської толеранції?), назагал бракує усвідомлення, що сучасні стандарти історичної науки були встановлені без участі тої історії, яка відбувалась тут і яку тут щойно почали вивчати. “Концертні великих держав”, як писав Юліуш Мерошевський, відповідав концерт великодержавних істориків. Тих, хто не брав у ньому участі, не чули, отже, вони не могли бути вислуханими.

Якщо тепер здійснимо стрибок з того, зрештою, не надто віддаленого минулого у сучасність, зможемо сказати, що зараз так добре, як ніколи. Звичайно, я не охоплюю всієї письменницької та історіографічної праці, яка в країнах цієї родинної Європи ведеться, але відповідально стверджую, що своєю мовою у будь-який момент можу прочитати цікаву й повчальну “Історію Центрально-Східної Європи”, а також історії України, Білорусі і Литви; отримати джерельну філософську відповідь на питання “Хто такі чехи?”; смакувати чудово перекладеними творами великих угорських прозаїків, слідкувати за творчістю Юрія Андруховича та Оксани Забужко, а в популярній варшавській кав’ярні, що водночас є книжковим салоном, по-грабаливськи названій “Czuję barbarzyńca”, взяти участь у вечорі Дубравки Угрешич. Я не зможу тут перелічити

перелічити не тільки окремих творів, а навіть видавничих серій (наприклад, “Pogranicza”, “Borussii”, “Czarnego”), що торкаються нашої проблематики, подібно як і мистецьких подій, літературних симпозіумів і наукових конференцій. Я можу також читати про арборешів, лужичан й аромунів, яких автор назвав “вмираючими європейцями”, і які без сумніву є нашими родинними європейцями.

Одна з найважливіших європейських гуманістичних дискусій, а саме дискусія про історичне формування модерних націй, відбувається не тільки на наших прикладах, але й з вирішальною участю чеських, угорських, польських та українських вчених. Яким чином утворюються нації, як здобувають незалежність і як цю незалежність далі зміцнюють їх держави? — для нас це коло сучасних, а не прадавніх питань. Полярні позиції у цій дискусії визначають так звані есенціалісти і так звані конструктивісти. Зразковими есенціалістами були месіяністи з ХІХ століття, які вірили, що нації — надприродні утворення, наділені самим Провидінням місією спасіння. Ними були також і натуралісти, які, своєю чергою, вважали нації природними, біологічними утвореннями, що їх встановили самі закони боротьби за життя і природний відбір. Перетворення цих “есенціалізмів” у ХХ столітті знане нам занадто добре: месіянізм ставав нещадним шовінізмом, а натуралізм — скрайнім расизмом. Їхнє поєднання було псевдообґрунтуванням найбільших злочинів в історії людства. Тому

скептицизм щодо будь-якого національного есенціалізму є дуже бажаним.

Конструктивісти у цьому питанні є не скептиками, а негативістами, і будь-який есенціалізм просто відкидають. Вони вважають, що нації — це утворення (“конструкти”) модерних націоналістичних ідеологій (Ернст Геллнер) і не мають жодної власної основи (“есенції”). Нації Центральної Європи були, по суті, вигадані інтелігентськими елітами “будителів”, відомих з чеської, литовської чи української історії. Однак ці еліти насправді нікого не будять, бо їхній діяльності не передує жодна чеська, литовська чи українська національна основа. Натомість вони винаходять і опрацьовують спільну традицію (Ерік Гобсбаум) і творять “уявні спільноти” (Бенедикт Андерсон), котрі послідовно вмовляють собі етнічну, релігійну, культурну тожсамість. Далі вони втілюють цю спільноту за допомогою державного апарату, зі всіма його уніфікуючими прерогативами: політичними, юридичними, мілітарними, освітніми, деколи релігійними. Годі заперечити, що держава виконує конститутивну роль при творенні нації, але ця нація все-таки не є утворенням на порожньому місці. Якщо конструктивісти мали сильні аргументи проти есенціалістів ХІХ століття, то вони виразно слабшають щодо сучасного історизму.

Попередні есенціалізми весь час відгукуються в сучасних популізмах і треба мати чутливе вухо на їхні відзвуки. Сьогодні головна наукова дискусія стосується історичних утворень, а не природного чи надприродного

надприродного витворів. Переконання, що нації — це історичні утворення, що вони створені людьми і підвладні часові, назагал об'єднує учасників дискусії, хоча вони порізно трактують способи, за допомогою яких згадані утворення втілюються. Відмінності можуть стосуватися часу, коли виникають нації (Середньовіччя, Відродження, Новий час); головного національного творива (шляхта, народ, міщанство); участі етнічного й політичного чинника (родоплемінний чи громадсько-державний стосунки); значення модерних національних ідеологій. Зрештою, сьогодні до цього переліку додають ще питання комунікативної спільноти, яку щонайменше співтворить національна мова, формування якої пов'язане з експансією друку (в Німеччині, Польщі, Угорщині). Мені видається знаменною певна мимовільна, а значить не домовлена, подібність орієнтацій теоретиків та істориків, що походять з Центральної Європи і чутливі до її історичних реалій та соціальних особливостей. Поміж полюсами есенціалізму й конструктивізму вони, зазвичай, займають реалістичну позицію: нації — це історичні утворення, але не ідеологічні конструкти, які можна наповнити довільним етнічним змістом. “Будителі” мали кого будити, бо мовно й культурно існував чеський народ (Мірослав Грох); польська нація має не тільки етнічну легенду, задіяну в націоналізмі XIX століття, а й громадянську політичну традицію, яку створила Річ Посполита Двох Народів (Анджей Валіцький); націєтворчі

процеси, що відбувались тут, є *role modele* для аналогічних сучасних процесів в інших частинах світу (Роман Шпорлюк). Родинну Європу сьогодні найкраще розпізнає вона сама, бо справді починає існувати для себе.

Немовби цього було замало, в останнє десятиліття ми отримали два впливові історичні обґрунтування, які, хоч написані польськими вченими, охоплюють увесь цей регіон, навіть з певним додатком. Стисло представлю ці твори не в черговості їхньої публікації, а в хронології визнання. Кароль Модзелевський у творі “Варварська Європа” (*Barbarzyńska Europa*, 2004) у коло нашої спільної історії включає германців, що залишились поза *limes*, у тому числі найближчих саксів і данів. Єжи Ключовський в монументальній “Молодшій Європі”, що має підназву “Центрально-Східна Європа у колі християнської цивілізації Середньовіччя” (*Młodsza Europa. Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza*, 1998), в простір цієї Європи вписує також історію ордену хрестоносців, який, як відомо, був німецьким. Зазначу, що після ста років першу концепцію *Mittleuropa* було обернено: не Центральна Європа є простором, який захопили і опанували германці, а навпаки, частина Німеччини або німецької історії була включена до Центральної Європи. Не варто думати, що за цим переворотом прихована якась змова вчених, — ця тенденція достатньо стала. Кільканадцять років досліджень і зусиль, натхнених творами Оскара

Галецького,

Галецького, Іштвана Бібо, Ігора Шевченка, Пьотра Вандича, Єньо Сюча, не тільки спричинили новий поділ історії Європи, а й зміцнили його. Європа вже не ділиться тільки на західну і східну, а тим більше на Захід і Схід зі всім оцінковим багажем того поділу. Її ділять, щонайменше, на три Європи, і між східною і західною розташована Центральна Європа (або Центральна-Східна). Вона саме здобуває історичну суб'єктність і вносить власний вклад у загальну історію.

Мілан Кундера у знаменитому есеї “Викрадення Заходу або трагедія Центральної Європи” (1984), яким він поновив дискусію про Центральну Європу, згадував про єдину “душу” цього регіону; на чверть віку раніше Чеслав Мілош у *Родинній Європі* вказував на особливий історичний досвід, що об'єднує ці землі. Сучасні історики не вживають таких багатозначних окреслень, але й вони не приховують ідейного послання своїх досліджень. Кароль Модзелевський вважає, що цивілізаційний витвір християнізації та одержавлення був прищеплений тут, на території “варварського” міжмор'я — від Північного та Балтійського до Чорного й Адріатичного — на первісному, племінному стовбурі спільноти, і в цьому він схильний вбачати нашу сталу рису. Як наші міста вирости на давніх ополях*, так наші нації — на родоплемінних стосунках, з їхніми прадавніми сентиментальністю і демократизмом. Книжка Єжи Клочовського

* У середньовічній Польщі адміністративна, судова і податкова одиниця, що охоплювала кілька сіл; те саме, що пізніше гміна.

оповідає не про такі далекі часи, а її предметом є епоха справжнього історичного апогею Чехії, Угорщини, Польщі й Литви з додатком Галицької Русі і держави хрестоносців. Апогей — “золота осінь Середньовіччя” і раннє Відродження — час небувалого економічного зростання та цивілізаційного розвитку, усталення суспільної структури, загального достатку, розквіту освіти, науки й культури, зміцнення держав і їх станової політичної демократії. Сузір'я великих і мудрих володарів Карла IV, Казимира Великого, Людовіка Угорського, Вінріха фон Кніпроде, — кілька разів повторює автор, — визначає і символізує цей апогей. Ми розуміємо сучасне послання цієї історичної візії: ми повертаємось до сучасної Європи не звідкись, ми повертаємось до себе, до свого європейського апогею, якого ми досягли завдяки крайньому напруженню суспільних творчих сил, мирній кооперації і політичній мудрості. Одним словом, у європейському союзі ми — посажні партнери. Адже вносимо до нього якщо не первісне самоврядування, то демократичний республіканізм.

“Якщо так добре, то чому так погано?” — хотів би тепер я спитати, спонуканий, а може, навіть пробуджений з прекрасних мрій моїми студентами. Вони не ставлять таких парадоксальних запитань, бо розуміння переваг емансипації Центральної Європи доходить до них слабо, а вже минув пафос початку, вершина якого, без сумніву, була на київському Майдані Незалежності. НАТО-мість питають так: “Чому краще займатися Центральною

Центральною Європою, а не Центральною Америкою? Чому варто зосереджуватись на польсько-литовських, а не на польсько-ірландських стосунках? Чому треба більше турбуватися про свободу білорусів, а не замбійців?” Усупереч першому враженню це доречні питання — світ сьогодні відкритіший і доступніший, ніж будь-коли, цікавіший, але й більш зобов’язує. Польська гуманітарна місія сягає Чечні, Шрі-Ланки і Дарфуру, а серед молоді користується великою шаною. Чому треба діяти в регіональному масштабі, коли можна в глобальному? — дати переконливу відповідь на це питання зовсім нелегко. Політична аргументація, досить поширена серед старших поколінь, до молодих, здається, вже не доходить. Не тільки часи Трикутника Трьох Імператорів, а й двох тоталітарних диктатур видаються їм остаточно минулими, що також пов’язане з кінцем політичної заміщувальної діяльності, так добре знаної в Польщі і в ХІХ столітті, і після Другої світової війни. Тож хай політичні відносини будують політики, економічні — бізнесмени, а безпеку забезпечує армія, найкраще, професійна. Студентам, як відомо, зазвичай ближче до Швейка, ніж до Володийовського, а ще говорять, що поляки сьогодні більше подібні до чеських пиворізів, аніж до “лицарів з-під кресових кордонів”.

Найменш переконливим сьогодні є найважливіше для Мілоша й Кундери обґрунтування, зумовлене тодішнім совєцьким домінуванням: спільне минуле й основана на ньому взаємна близькість. “Яке спільне

минуле?” — безоглядно питають молоді скептики, — якщо одні в ньому були суверени, а інші — васали, одні — хрестоносці, інші — невірні, одні — пани, інші — невільники. У нашій частині Європи (може, більше, ніж в інших) чи не в кожному взаємозв’язку більше відмінностей, ніж подібностей, більше суперечностей, ніж збігів, більше конфліктів, ніж згоди. Всі ми маємо проблему зі знищенням євреїв і нашим ставленням до неї, бо Центральна Європа, а особливо Річ Посполита Двох Народів, була упродовж кількох століть прихистком євреїв, і тут же вони були знищені. Тим більше вони належать до історії нашої Європи, тим більш відчутна їхня відсутність. Німців і поляків, а також словаків й угорців розділяє суперечка про воєнні і повоєнні переміщення населення, в якій навіть не окреслено основних понять: чи то було “виселення” чи “вигнання”? Поляки, пам’ятаючи про примусову германізацію та русифікацію, не хочуть пам’ятати про колонізацію, як угорці — про мадяризацію, а серби — про сербізацію. Попри преславну Люблінську унію, яку вважають прототипом Європейської, незалежна Литва зовсім не культивує власної історії, аналогічної до польської, натомість хоче від цієї аналогії звільнитися. Угорці двічі у ХХ столітті рішенням великих держав були обкраєні, і аж ніяк не позбулися, як, зрештою, й інші, ресентиментів щодо сусідів. Рахунок кривд між Україною та Польщею має кількасотлітню історію, і важко передбачити, хто і навіщо буде його поновлювати. Чехи

таки

таки не люблять ні поляків, ні угорців, а люблять словаків, з якими розійшлися. І це тільки реєстр прикладів, однаково далекий і від повноти, і від скрайності, бо в ньому немає Боснії, Придністров'я чи Косова. Все ще ховаються тут привиди Міжмор'я, Великої Угорщини, Великої Румунії, Великої Сербії, недавно навіть Великої Албанії. Адже не випадково держави з Вишеградської групи, як і з Центральноєвропейської Ініціативи, досі не дійшли спільної думки у справах національних меншин. А як добре відомо, політика щодо меншин є підґрунтям для політики щодо сусідів.

Навіщо ж нам цей казан, вже не тільки балканський, але так само гарячий? За відповіддю треба повернутися до *Родинної Європи* Чеслава Мілоша і її найближчого контексту — середовища “Культури”. В середині минулого століття знакові дати ідуть одна по одній. 1950 року на Конгресі свободи культури в Берліні Єжи Гедройць знайомиться з Богданом Осадчуком. Їхня тодішня зустріч межує з чудом, оскільки ні з польського, ні з українського боку тоді не було нікого, хто був би готовий до поєднання. А вона поклала початок співпраці, що триватиме п'ятдесят років і створить основу для польсько-українського порозуміння. 1951 року Чеслав Мілош зважується лишитись на еміграції і знаходить прихисток в Мезон-Ляффіт. Незабаром він виступить на сторінках “Культури” поряд з Вітольдом Гомбровичем: дискусії про советизм і про польську Форму набиратимуть сили. 1952 року після дискусійної бурі,

спричиненої листом одного клірика, “Культура” визнає права України на Львів, Литви на Вільно, Білорусі на Гродно. Її позиція була учетверо полемічна: щодо лондонського уряду, який визнавав доктрину територіальної цілісності довоєнної Польщі; щодо варшавського уряду, який визнав “ялтинські” кордони, але “з Радянським Союзом на чолі”; щодо того ж Радянського Союзу, бо “Культура” передбачувала незалежність України, Литви й Білорусі, отже й розпад того союзу; щодо великих західних держав, бо у своїй “доктрині невтручання” вони не передбачали незалежності совєцьких, так званих, республік. Це був акт незвичайної політичної і моральної відваги, бо було кинуте на ваги саме існування часопису та середовища, це був акт великої політичної візії, що підтвердилось щойно десятки років по тому. Народилася концепція УЛБ, сфокусоване політичне бачення, яке в есеїстиці і політичній публіцистиці розвивав Юліуш Мерошевський, а всіма доступними у часописі і видавництві засобами редагував Єжи Гедройць. Майже у той самий час Чеслав Мілош пише “Поневолений розум”, який з'являється накладом Літературного інституту 1953 року. Написаний він, однак, у 1952-му і закінчений найпізніше перед березнем 1953-го, оскільки в тексті він, тобто Йосиф Сталін (нащадок трьох імператорів) ще живий. Останній розділ “Поневоленого розуму” має назву “Балти” і провіщає *Родинну Європу*.

Цей розділ може більше, ніж інші, підшитий особистим сентиментом, його автор народився

народився над Невяжею, в литовському краї, і має литовське коріння. По суті ж, він присвячений національній суб'єктності Литви, Латвії та Естонії і їхній історичній долі. Доля ця була тоді дошкульнішою, ніж в Україні чи Білорусі, бо обидві “радянські республіки” були представлені в ООН, отже мали позірне міжнародне визнання. Балтійські держави, що до війни були справді незалежними, не мали навіть такої позірності, і ніхто про них в часи “Поневоленого розуму” не згадував. Часовий і змістовий збіг між оформленням концепції УЛБ і зверненням Мілоша до балтів — не залежність, а злагодженість. Поміж такими великими творчими постатями, як Єжи Гедройць і Чеслав Мілош, не може бути й мови про впливи, найбільше — про співзвуччя. Чутно в них щось більше, ніж сильний голос виняткового не тільки на польський вимір творчого середовища, яким був колектив “Культури”. Їхній політичний, учетверо помелічний зміст ми визначили, але вони не зводяться тільки до нього. Відтак ці співзвуччя — еманация надособистісних і надсередовищних прагнень, що виходять поза всі обмеження теперішнього та будь-яку спадщину минулого. Вихід поза ці обмеження та критичне переосмислення спадщини кристалізує нове політичне бачення. Політичне бачення Єжи Гедройця переростає його час, але воно є не мрійною фантазією, а інтелектуальним зобов'язанням і моральною повинністю — Родинною Європою, яка вона повинна бути.

Накінець, стисло представлю головні твердження цього бачення. По-перше, ця Європа існує і відрізняється від Західної і Східної Європи. Її існування було пригнічене і приховане останнім пережитком *Dreikaiserecke*, яке тоді сприймали як надлюдську закономірність. Але йшлося не про щось природне, а про історичну обставину, яку, як виявилось, можна було змінити. По-друге, Центральна Європа є сузір'ям націй, які мають таке саме право на незалежність, як всі інші європейські держави. Це право повинні визнати не тільки великі держави, але й всі ці нації навзаєм. Тут і полягає узагальнений виклад ідеї УЛБ. Можна сказати, що таке твердження стосовно великих держав легше, бо в значній мірі вербальне. Стосовно ж нас воно складніше, бо моральне, і його треба здійснювати на практиці. По-третє, взаємне політичне визнання є обов'язковою, але не достатньою умовою для взаємного історичного визнання. Історичне визнання, відтак, — це реальне визнання суб'єктності: національної, культурної, релігійної, звичаєвої і будь-якої іншої. Ніхто не має права комусь щось нав'язувати — усі повинні бути настановлені на взаємність. Нарешті, по-четверте, зміна цієї настанови і досягнення взаємності вимагає критичного перегляду всієї спадщини, щоб все, що перешкоджає зміні, було переможене, а все, що їй сприяє — зміцнене. У цій справі все в грі: політика й історіографія, публіцистика й поезія, література й мистецтво, кожен лист і кожна згадка

в часописі.

в часописі. Бо йдеться не про дипломатичні трактати, а про реальну зміну людських поглядів. Так, щоб Центральна Європа була Європою Родинною.

“Уперше” — яке я поставив у назві поруч з “Родинною Європою” звучить дещо як в популярному тості: спершу п’ють за здоров’я пань. Європа, тим паче “родинна” — жіночого роду, але я не збираюсь вдаватися до подібних ризикованих, надто материнських уособлень. У моїх розважаннях про Центральну Європу є якась нота радісного піднесення, яку можна було б увінчити тостом, але це ще тільки закладини дому — “квітки” ще не видно. “Уперше” означає, що бачення, так пророчо уявлене пів століття тому, і в слові (у всіх його різновидах) явлене, тепер може здійснитись у всьому розмаїтті міжлюдських стосунків. Ми, мешканці цієї частини Європи, громадяни різних держав і представники різних народів, уперше в нашій історії, записуваній упродовж тисячоліття, маємо як ніколи вільну можливість формувати свої нації і держави, а також усі можливі взаємостосунки. Можемо спілкуватися без жодного керівництва й посередництва, а з цих стосунків виникне те, що самі створимо. Щоб захопитись цією творчістю, не потрібно жодних історіософських обґрунтувань, хоча можна і їх відшукати, адже емансипація людських суб’єктів, спільнот та осіб у жодному разі не перекреслена як сенс історії. Але на питання: навіщо використовувати цю можливість — найвлучнішою є відповідь: бо вона є!

Анджей
Менцвель
та інші

Р
ОЗМОВА

Як поставав Інститут польської культури Варшавського університету, і яке бачення культури він хотів привнести у польське суспільство?

У 70-х роках минулого століття ми розпочали з антропології. Саме звернення до антропології допомогло нам не заперечити, а змінити традиційне уявлення про культуру як про винятково мистецьке явище. Таким чином ми змогли увійти у царину нових проблем і питань: що таке простір у культурі людства, що таке час, як він впорядкований, як визначає ментальні структури, як формуються і діють на різних рівнях культурні моделі, у тому числі у сфері повсякдення, і як це повсякдення формує окрему особистість. Шлях до цих питань може пролягати через великі мистецькі твори, але культура в антропологічному розумінні не тотожна культурі у розумінні мистецькому, яку ховають по музеях і бібліотеках.

По-друге, для нас важливо було зрозуміти, чим є сучасна Польща. Ідеться про те, як сьогодні розуміти “польськість”. Заперечуючи виключно етнічний підхід, ми замислюємось над тим, що сьогодні діється з євреями, які жили на цій землі упродовж кількох століть, з німцями, з українцями. Засновком є усвідомлення взаємопов’язаності: те, що є польською культурою, формується у взаємних зв’язках зі всіма партнерами. І це вимагає неустанного довизначування. У XX столітті більшість історій були написані з етнічної або полонізаційної позицій.

позицій. Тому для нас так важило протиставити цим тенденціям інше розуміння сутності польської культури.

Дуже часто Анджею Стасюку закидують, що у своєму баченні Центральної Європи він плекає “зацофаність” і недорозвиненість. Ідеться навіть про певну естетизацію цивілізаційного відставання. Однак мешканці цієї частини Європи зовсім не хочуть жити в маргіналізованих країнах. А мешканці країн Заходу вбачають у цьому регіоні залишки втраченого ними автентичного світу Старої Європи. Тож, виникає проблема, як розрізнити автентичність та зацофаність? Як зберегти перше, уникнувши другого?

Це дуже складне питання. Не знаю, наскільки для Стасюка тут є елемент мистецької гри, а наскільки це для нього серйозно. З того, що я читав, мене дратує його намагання побачити в болоті поезію: не бачу жодної поезії в болоті, особливо в болоті польському. Я мрію, щоб таке вже раз і назавжди скінчилось. Колись я сам був подібно сентиментальний, але в якийсь момент цілковито цього позбувся. Двадцять років тому я був в Америці в Стенфордському університеті на стипендії Фондації імені Костюшка і мешкав у симпатичній невеликій місцині Медлопарк. Америка, на переконання більшої частини слов'ян, мала б бути бездушною країною, а я мешкав на маленькій вулиці і вже наступного дня всі до мене вітались. Коли

я захотів мати велосипед, одразу з'явилась людина, яка мені його позичила. (У Польщі, де я роками жив у тій самій дільниці, таке було б чимось недосяжним.) Одного разу я чекав на автобус, разом зі мною на зупинці був чоловік на візку. Під'їхав автобус, і я, такий жалісливий слов'янин, хотів допомогти, але в цю мить опустились сходи, відкрились широкі двері, і чоловік в'їхав до автобуса, як пан. І тоді я збагнув, що під жодним оглядом не можна цього заперечити: ідеться не тільки про певні технічні винаходи, а насамперед про те, що людина відчуває себе повноцінною і не приречена на чиюсь ласку, а є незалежним суб'єктом. Тож я не бачу жодної поезії в кривих тротуарах. І щоб нав'язати тут до концепції Ключовського, нагадаю, що цивілізаційний простір у Європі XV століття закінчувався тут, за Львовом: стандарт був один, коли йшлося про дороги, про придорожні корчми і так далі. Ми втратили п'ять століть. Важко з цього створити якусь поезію.

У відповідь на ваше запитання, розкажу ще одну історію. Разом з дружиною ми їхали автом до Франції через Німеччину. Їхали швидкісними трасами і за мапою вибрали місце, де можна було б переправитись через Рейн. Коли ми під'їхали туди, виявилось, що моста немає, а є паром. Після кільканадцяти годин дороги ми могли нарешті сісти, почекати на паром, який ішов з протилежного берега. Одразу відчувся інший темп часу. Я трохи перейшовся і розглянувся

розглянувся по околиці. Раптом бачу: будка прикордонників, пофарбована в традиційні німецькі кольори. До стінки будки прикріплений карабін... Ви напевно знаєте, що таке Рейн у німецькій міфології: *Wacht am Rhein* — варта на Рейні... А це був вазон на квіти! І мені хотілося б тільки такого: щоб на всіх кордонах замість будок прикордонників росли квіти. Може, це не надто поетично, але для мене достатньо.

Як ви ставитесь до можливого відновлення цензури?

Я не до кінця зрозумів, у якому сенсі вжито слово “цензура”: щоб воно мало чітке значення, треба говорити про її інституційне існування, як за добре нам знаного режиму. Тож, якщо йдеться про цю цензуру, зокрема в університетах, то її в Польщі немає взагалі. Вже після 1956 року цензура мала обмежене значення. В академічних і семінарських дискусіях ще у 80-ті був сильний тиск антиурядової “політичної коректності”, через що він виконував певну цензурну роль. Опозиція володіла умами, і, критикуючи опозицію, можна було наразитись на неприємності. Все змінилось. Я маю відчуття, що спілкуюсь з вільними людьми, які можуть висловитись і не боятись, що інший буде думати, ніби вони щось комбінують. Вони висловлюють те, що висловлюють. Зовсім інша атмосфера. І не можу сказати, що цензура існує.

У нашому суспільстві є все ще багато табу-йованих тем. Яка ситуація в Польщі?

Для Польщі дуже болючим було питання польсько-єврейських стосунків. Публічна дискусія навколо села Єдвабного змінила дуже багато. Але загалом ще відчутне певне напруження. Наприклад, вислів “письменник жидівського походження” викликає неоднозначні реакції. У польській мові навіть сам прикметник “жидівський” має якісь непевні конотації, тож намагаються його уникати, а говорять — “ідішемовний письменник”, що по суті те саме. Все це сліди зболеності, яку ще можна відчутти і помітити.

Як, на Вашу думку, слід поводитись із джерелами у цю електронну епоху?

Зараз серед джерел з'являється багато нового. Історик вже не тільки віднаходить джерела, а й продукує їх. Скажімо, усна історія. Наприклад, коли йдеться про спомини жертв Голокосту, які після п'ятдесяти років мовчання починають говорити. Я був свідком дискусії між двома істориками, коли один з них сказав: «Найдраматичніший момент — коли вони перестають говорити.» Інтерв'ю записують на відео. Як ми всі знаємо, у різних життєвих ситуаціях момент замовкання є набагато значущіший, ніж час непогамованого базікання. І маємо своєрідне джерело — такий відеозапис. Є чимало знарядь для інтерпретації текстів, а як же інтерпретувати таке джерело?..

Те саме відбувається з історією повсякдення. Сьогодні в Польщі жодне весілля не обходиться без відеозйомки. Ви уявляєте, скільки джерел матимуть історики про цей час? Від шлюбу моїх батьків випадково збереглась одна фотографія, а тут лавина матеріалу. І що з цим робити?

Не менш цікава ситуація з інтернет-літературою. Для майбутніх істориків літератури це буде палімпсестна структура текстів. По суті, всі версії можна відчитати. Яка ж з них остаточна?

Тут більше питань, ніж відповідей. На кожному кроці чигають проблеми. І треба їх якось розв'язувати, бо досліднику культури чи історії вже не можна тільки сидіти в архівах.

Якою мала б бути якісна освіта, якщо рівень аматорства в науці зростає?

Я бачу тут два аспекти. Перший — найпоширеніший, я торкаюсь його у своєму есеї “Формати і пайдейя”. Досі так було завжди: до читання книжок дітей готували. Вони входили в національну чи світову літературу вже якось сформовані, мали вже вироблені рецептори. В первісних усних культурах існували цілі ініційні схеми, що відкривали доступ до найважливішого. А зараз вперше в історії маємо ситуацію, коли доступ відкритий до всього, через інтернет. При чому необхідно мати тільки технічну підготовку, тобто вміти користуватись клавіатурою. Мало хто усвідомлює масштаб цієї зміни.

Всі державні структури, принаймні в Польщі, займаються тільки технічним аспектом цієї проблеми. Звичайно, інтернет має бути в школі. Але чи підготовка до інтернету має полягати тільки в оволодінні навиками до клавіатури і мишки? І все?

За висловом Станіслава Лема, який передбачив цю ситуацію ще кілька десятиліть тому і наприкінці життя був страшенно згірчений цим — інтернет є гігантським інформаційним смітником, якого досі в історії не було. Гадаю, це дуже драматична ситуація.

Натомість на академічному, освітньому рівні слід бути добрим традиціоналістом. Навіть якщо “текст” розчиняється всюди у світі, то університети існують, зокрема, й для того, щоб надалі його оберігати. Бо якщо цей текст зникне, то невідомо, чи буде на що нам опертися. Отже, університети повинні навчати, як відповідально поводитися з культурною спадщиною — літературою, мистецтвом тощо. Якщо ж дослідники зосереджуються на інших сферах (на повсякденні, медіях, популярній культурі), то університет тим паче повинен навчати суворих правил інтерпретації. На мою думку, в цьому наше покликання.

Що Ви думаєте про сучасну масову культуру? Чи лежать в її основі якісь міфологічні структури, характерні для колективного підсвідомого?

Одне з основних питань популярної культури: чи хтось керує нею? Доки визнавався

визнавався марксистський підхід, було відомо, що все це — змова капіталістів, які урухомлюють складний механізм популярної культури, щоб пити з нас кров. Ця теорія якось занепала. Але питання залишилось: чи хтось контролює цю культуру? Мені видається, мав рацію Хосе Ортега-і-Гассет у відомій, пророчій книжці *Бунт мас*, написаній 1929 року і то в Іспанії, яка була напівсільською країною. Керують маси, що означає — анонімні, безформні сили. Ілюстрацією цього є історія мініспідниці. Мініспідницю не вигадали модельєри. Одного дня молоді жінки в різних частинах світу просто вкоротили спідниці — це була спонтанна й анонімна революція. Згодом зреагувала промисловість. І сьогодні багато що справді так діє; подивіться, що відбувається на телебаченні: чим більше каналів, тим більше вони подібні і тим менше їх можна дивитись. А хтось же їх утримує, хтось за них платить — вони приносять дохід. Можливо, за цим і є якась міфологічна структура... Але мені видається, що потреби величезних людських мас мають надпотужну силу — силу творити замовлення на певні продукти. А відтак університети можна вважати своєрідними фортецями, що протистоять цій стихійній силі.

Що ви могли б сказати про сучасну польську історичну політику?

По-перше, в Польщі немає єдиної історичної політики. Є пропонуванa теперішнім урядом певна її концепція, чи радше

окремі ідеї, пропозиції. Але можна сказати, що актуальна історична політика, м'яко кажучи, дуже вузька й основана на анахронічному понятті нації — редукованому до етнічності та віровизнання. Її можна звести до гасла: поляком є поляк-католик. Однак в цьому визначенні щонайменше два значення: поляк, що є католиком, і поляк-католик. Йдеться про історично сформоване в XIX столітті ототожнення нації з віровизнанням. І це зрозуміло, у XIX ст. русифікація та германізація були пов'язані з боротьбою з римокатолицькою церквою. Так утворився сталий вислів, що пишеться через дефіс і означає: справжнім поляком є католик (поляк=католик). Однак тепер це цілковитий анахронізм, прояви якого можна знайти у сучасній Польщі — наприклад, “Радіо Марія” ксьондза Ридзика або “міністерування” Романа Гертиха. У чому полягав скандал з Гертихом? У владі появилася хтось, хто представляв погляди заледве півтора відсотка сучасних поляків. І він мав би творити освітню систему для всіх?

Дуже спрощуючи, можна сказати, що в Польщі весь час ведеться боротьба за те, що Єжи Гедройць услід за Гомбровичем називав “польською Формою”. З минулого ми виносимо різні способи того, як бути поляком, але не всі способи є “операційними” для ситуації, в якій ми перебуваємо: в Європейському союзі, у прискіненій модернізації, у покvapливій урбанізації тощо. Зараз лише двадцять відсотків населення Польщі мешкає в селі, яке дедалі більше уподібнюється

уподібнюється до міста. Змінюються теж моделі мислення й поведінки: з'являється закрита приватна сфера, люди, сказати б, контактують між собою за посередництва соціальних ролей і не схильні заглядати одне одному у приватне життя. Тут одна з основних відмінностей життя в селі і в місті. В селі сусід через пліт може бачити все твоє життя. А в місті поділ на приватне і публічне визначає основну структуру поведінки, і кожен з нас добре знає, коли сказати: «Друже, тебе це не стосується.» Назагал, політики ці процеси не помічають.

Які проблеми Ви вбачаєте в сучасному науковому письмі?

Це залежить від середовищ і від культурного контексту. Коли я був членом журі Конкурсу імені Єжи Гедройця, в якому брали участь магістерські роботи та кандидатські дисертації, то читав кілька українських праць. В Польщі як науковий керівник чи рецензент я теж постійно читаю роботи молодих дослідників. Виразна відмінність полягає в тому, що в Україні письмо дуже формалізоване, практикується дуже жорсткий стилістичний стандарт. Часом це справляє враження школярства. Звичайно, стандарти мають і позитивні риси, але з ними треба бути дуже обережним.

У Польщі помітна більша свобода і неunikне розширення репертуару тем і способів висловлення. Натомість достатньо строгі вимоги ставляться до формування джерельної бази та методів її використання.

Писати можна по-різному. Але братися за якийсь матеріал означає звертатися до певної людини, бо цей матеріал є її витвором. Відповідальність допильнується достатньо рішуче. На мою думку, велику свободу вибору матеріалу, підходів до нього і способів його опису не можна реалізувати коштом основної гуманістичної цінності — ставлення до витворів іншої людини.

Streszczenie

Mencwel, Andrzej. *Rodzinna Europa – po raz pierwszy*. – Lwów: Centrum Badań Humanistycznych; Kijów: Smoloskyp, 2007. – 48 s. (“Dialogi Uniwersyteckie”, № 5)

Piąty tom serii “Dialogi Uniwersyteckie” zawiera tekst publicznego wykładu profesora Uniwersytetu Warszawskiego Andrzeja Mencwela, który odbył się 9 października 2007 roku na Uniwersytecie Lwowskim imienia Ivana Franki. Oglądając ideologiczne podstawy politycznych i kulturowych podziałów przestrzeni Europy Wschodniej autor rozważa o pojęciu “Rodzinnej Europy” i postrzeżga w nim ideę wspólnego domu wielu narodów i państw, zbudowanego na fundamentach wzajemnej tolerancji i uznania.

Wydanie uzupełniają najciekawsze fragmenty dyskusii.

Summary

Mencwel, Andrzej. *Native Europe, for once*. – Lviv: Centre for the Humanities; Kyiv: Smoloskyp, 2007. – 48 p. (“University Dialogs”, 5)

The fifth edition of the “University Dialogs” series presents a public lecture by Andrzej Mencwel, professor of the University of Warsaw, delivered on the 9th of October 2007 at the Ivan Franko National University of Lviv. Surveying ideological preconditions of the politic and cultural divisions of the space of Central Europe, the author meditates on the concept of “Native Europe” (as formulated by Czesław Miłosz) and envisions it as the most vital idea of a common home for different nations and states, to be built on the basis of mutual cultural recognition.

The text is supplemented by most interesting fragments of the discussion.

університетські **ДІАЛОГИ**

Анджей Менцвель

**Координування
та переклад**

Зоряна Рибчинська

Редагування

Євген Гулевич

Обкладинка

Андрій Лесів
Романа Романишин

Макет і верстка

Віктор Мартинюк

Центр гуманітарних досліджень
Львівського національного університету імені Івана Франка
79000 Львів, вул. Університетська 1, кім. 208
тел./факс: (+3 8 032) 239 41 18
www.humanities.lviv.ua
www.dspace.humanities.org.ua
humanities@franko.lviv.ua

Видавництво "Смолоскип"
04071 Київ, вул. Межигірська 21
тел./факс: (+3 8 044) 425-45-09
<http://smoloskyp.org.ua>
mbf@smoloskyp.org.ua